

Császi Lajos
A mindennapi élet tabloidizációja a populáris médiában
című doktori művének bírálata

Császi Lajos azon kevesek közé tartozik Magyarországon, akik a populáris kultúráról nem fanyalgó, lesajnáló módon vélekednek. Az értelmiségi reflexekkel ellentétben nem zárja el a tévét, vagy nem vált azonnal csatornát, ha éppen ilyesféle műsor megy, hanem kíváncsisággal fordul oda, elgondolkodik: mi ennek az újfajta nyilvánosságnak a jelentősége, társadalmi funkciója. Az ilyesféle műsorokhoz való kutatói viszonya is figyelemreméltó, nem eltárgyasító, távolságtartó semlegesség jellemzi, mint mondjuk a baktériumokat vizsgáló biológusokét a maguk tárgyához, hanem beleélő-megértő, ami leginkább az antropológusok sajátja.

Persze nincs egyedül ezzel a nézőpontjával, ugyanis, mutat rá a dolgozatában, az értelmiség egy részének - leginkább az Egyesült Államokban - újfajta viszonya alakult ki a populáris kultúrával az utóbbi évtizedekben. Megváltoztak a szabadidős szokásai, elfogadóbb, befogadóbb lett a magas kultúrán kívül eső produkciókkal szemben, ahogy a szakirodalomban nevezik: kulturális mindenevővé vált. Tegyük hozzá, ez nem járt elit pozíciója elvesztésével, mivel az alul lévők a vázolt folyamattal párhuzamosan nem váltak a magas kultúra fogyasztóivá, azaz rájuk nem jellemző a kulturális mindenevőség. Fönmaradt tehát az aszimmetria, mégsem mondhatjuk, hogy semmit sem változott a helyzet. Ma már a korábbiakhoz képes egy sokkal bonyolultabb, szövevényesebb kapcsolat formálódott a magas és a populáris kultúra között. Erről a disszertációban a tabloidizáció kapcsán olvashatunk, a szerző kiemeli, a komoly hírműsorok is átvettek számos tematikai és formai megoldást a tabloid újságírásból, így az utóbbi mára el is veszítette olvasóinak jelentős hányadát.

A tabloidizáció jelensége a kultúra szinte minden területét érinti. Többek között popularizálódtak a magas kultúra bizonyos elemei is, például a komolyzene képviselői repertoárjukon tartanak könnyűzenei darabokat, illetve ezek földolgozásait. De az ellenkező hatás is érvényesül: nagy, látványos szabadtéri, tömegeket vonzó, show elemeket is felvonultató operaelőadásokat szerveznek, a tömegturizmusnak évtizedek óta elmaradhatatlan eleme a műemlékek, múzeumok látogatása. Még a nonfiguratív festészet is megemlíthető, amely dacára annak, hogy föllépése után még száz év elteltével sem tudja becsábítani tárlataira az utca emberét, mégis új típusú vizuális köznyelvet teremtett, ti. a ruhadivatot, a lakásbelső kialakítását, a reklámok képi világát már hosszú ideje alakítja. Sokan ugyan nem járnak kiállításra, mégis szívesen megvásárolnak olyan ruhaanyagokat, függönyöket, kávéscsészéket, amelyek megalkotásához, díszítéséhez tervezője fölhasználja a tárlatokon bemutatott vizuális megoldásokat. Nem csupán az elit ruccan ki tehát olykor a populáris kultúra világába, hanem a frankfurti iskola képviselői által olyannyira lenézett tömegfogyasztó is képes befogadni a magas kultúra számos elemét.

Az említett változások nem pusztán a kultúra két, sokáig egymástól élesen elkülönülő terrénjának, illetve befogadónak közeledését jelentik, és nem is a Zimmel nevéhez köthető divatterjedés logikájáról van itt szó, miszerint az alul lévők átveszik és a maguk képére formálják a fölöttük állók szokásait, formai megoldásait. Radikálisabb ennél a váltás: a kultúra és a nyilvánosság eddigi szerkezetét alapjaiban fölforgató átalakulás tanúi lehetünk. Császi Lajos rámutat arra, hogy Bourdieu, illetve Habermas, az elmúlt 40 év szociológia gondolkodását talán legerőteljesebben meghatározó alakjainak fel fogása ma már revízióra, újragondolásra szorul, hiszen időközben átalakult az a valóság, amelynek értelmezésére e két szerző kidolgozta a maga magyarázó elméletét, fogalmi rendjét.

A disszertáció szerzője meggyőzően elemzi, milyen konzekvenciái vannak annak, hogy a Bourdieu által leírt, az anyagi és a kulturális tőke birtoklása révén konzisztens hierarchiába szerveződött egyenlőtlenségi rendszer átalakult. Az átalakulás hátterében az áll, hogy csökkent a jelentősége a kulturális megkülönböztetések rendszerének, amely révén az egyenlőtlenségek újratermelődtek, a rétegek közötti különbségek kasztjellegét öltöttek. Az értelmiség elveszítette normakijelölő, ízlést meghatározó, a dolgoknak egyedül érvényes magyarázatára formált jogát. Ez a változás a televíziót sem hagyta érintetlenül (vagy éppen fordítva: a tévé átalakulása járult hozzá a változásokhoz?). Császi alapos szakirodalmi áttekintést ad arról, hogy a paleomédiában, ebben a régi vágású televízióban még a megkülönböz-

tetések finom rendszerét működtették; műsoraiban értelmiségi értékrendet és tudást közvetítettek, amelyek a középosztályt megerősítették a maga igazságaiban, világértelmezésében, az alsóbb osztályokat pedig igazodásra biztatták; például arról próbálták őket meggyőzni, hogy cseréljék le az alkoholizmusról, válásról, gyereknevelésről alkotott esetleges, köznapi vélekedéseiket a szakértők által megfogalmazott, univerzálisan érvényes tudásra. Ezzel szemben a neo- és hipertelevízióban a vélemények pluralizálódtak, nincs érvényességi rangsor közöttük, a megszólalók hitelességét többé nem szakértői mivoltuk adja, hanem a tévészereplés során bemutatott személyiségük, elmesélt történetük érzelmi töltése. Ebben a televízióban nincs lehetőség arra, hogy a résztvevők között folyó diskurzus során működésbe lépjen a kulturális megkülönböztetések rendszere, kijelölve minden vélemény helyét és értékét.

Bourdieu felfogásából evidensen adódik a polgári nyilvánosságról alkotott véleménye. Szerinte az emberek nyelvi kompetenciái társadalmi helyzetüktől, családi szocializációjuktól, iskolázottságuktól függően eltérőek, ám ez nem vezet pluralizmushoz, mivel az elit saját nyelvhasználatát, érvelési szokásait szabja meg normaként, következésképpen lefokozza azon megszólalók nyilvános szereplésének értékét, akik az általuk kialakított játékszabályoknak nem tesznek eleget. Ily módon a nem elitbe tartozóknak elvileg sincs esélye arra, hogy másokat a maguk álláspontjáról meggyőzzék. Röviden: a polgári nyilvánosság még ideáltipikus formájában is a társadalmi egyenlőtlenségek fönntartásának és újratermelésének a közege, ha úgy tetszik: általa nem a többség ellenőrzi az uralmon lévő kisebbséget, ahogy Habermas feltételezi, hanem éppen fordítva, az elit az alul lévőket.

Habermas nyilvánosság felfogása szemben áll Bourdieu elméletével. Habermas szerint elvileg mindenkinek megvan az esélye arra, hogy a közről való okoskodásba - társadalmi helyzetétől, iskolázottságától függetlenül - bekapcsolódjon, feltéve, ha birtokában van a racionális észhasználat képességének. Császi elmélyült médiaelemzéséből kiderül, hogy Habermas nyilvánosság felfogása nem illeszkedik a mai helyzethez. Ennek két alapvető okát jelöli meg. Egyrészt leszögezi, hogy a neomédiára jellemző nyilvános szereplés normái; a vélemények, elgondolások bemutatásának mikéntjére vonatkozó elvárások eltérnek a Habermas által megfogalmazottól, mivel nem a racionális érvek összecsapásából születik meg a mindenki által elfogadott igazság. Nem az eltárgyasító, a személyes élethelyzettől elvonatkoztató – lényegében a tudományra jellemző - érvelés a nyilvános diskurzus egyedül elfogadható kánonja, sőt!- éppen ellenkezőleg: a szubjektivitást megjelenítő, az egyedi élethelyzeteket, tapasztalatokat felmutató megnyilatkozások számítanak normálisnak. Másrészt megváltoztak a nyilvánosságban tárgyalt témák. Habermas felfogásában egyedül a közügyek tartoznak ide, sőt!- a modern nyilvánosság megszületésének története éppen a magánéletről való elválásban értelmeződik. A neo-és hipertelevízió nyilvánosságában viszont éppen a magánélet került a középpontba. Persze ide sorolható témák a paleotelevízióban is helyet kaphattak, ha eltárgyasító, személyes vonatkozásaitól megtisztítva, azaz közügyként prezentálták őket. Ezzel ellentétben a mai televízió kibeszélő műsoraiban vagy a valóság show-ban legszemélyesebb magánügyeiket beszélik meg egymással a résztvevők, anélkül, hogy valamiféle általánosítható tanulságok, azaz konszenzuális igazságok megfogalmazására törekednének, illetve erre szólítaná fel őket a műsor házigazdája. A tanulságokat nem nekik vagy a műsorvezetőnek, hanem nézőnek kell levonni. Már akinek erre igénye van, mivel ők sincsenek erre fölszólítva.

Császi Habermas kritikájában sejteni engedti, hogy van valamiféle folytonosság a népi kultúra és a mai média között (erre utal például a Propp által leírt meseszerkezet elemeinek megfeleltetése a Mónika kibeszélő műsor néhány adásának strukturális patentjeivel- erről a problémáról később még részletesebben szót ejtek), azaz a Habermas által leírt polgári nyilvánosság mellett-alatt mindig is létezett egy másik, mondjuk így: népi nyilvánosság, amely sok elemében megegyezik a neo-és hipertelevízióval. Például a pletykálgatás a kibeszélő show egyfajta előzményének tekinthető, mivel ezáltal egyes emberek viselt dolgai a falu nyilvánosságába kerültek, kitérgyalták-kibeszélték a megszokottól eltérő eseményeket. Jó azonosítható a funkciója: segítette az eligazodást, összehangolta a normákat a fölülte változékony hétköznapi valóság történéseivel. Ez a fajta kibeszélés nem csupán a fennálló erkölcsi értékrend megerősítését szolgálta, hanem a mai tévé-nyilvánossághoz hasonlóan - Garfinkellel szólva – normalizáló funkcióval is bírt, mivel a nem mindennapi történéseket, tetteket a megszokott világba illesztette. A pletykálgatás emellett, csakúgy, mint mai megfelelői: a kibeszélő- és valóságshow-k, alapvetően a szó-

rakozást, a kellemes időtöltést szolgálta. Császi ugyanakkor a folytonosság hangsúlyozása mellett föl-hívja a figyelmet a különbségekre is: korábban szilárdabbak, állandóbbak voltak a normák, ma viszont képlékenyek. A neo-és hipermédiában egy értékeikben elbizonytalanodó világban próbálnak a nyilvánosságban szereplők egymásnak, illetve a közönségnek valamiféle támpontokat, megoldási javaslatokat adni saját ügyeik elmesélésével. S persze az sem közömbös, hogy ma nem mások, például a szomszédok, hanem maguk az érintettek beszélnek ki saját legbensőbb titkaikat.

Császi Lajos disszertációja egyik legnagyobb tudományos eredményének Bourdieu és Habermas felfogásának *együttes* újragondolását, kritikai felülvizsgálatát tartom. Annak kimutatását, hogy a neo- és hipermédiában nem érvényesül a Bourdieu által leírt kulturális megkülönböztetések rendszere, így módon Habermas demokratikus nyilvánosságra vonatkozó ideálja látszik megvalósulni; bárki részt vehet benne, tekintet nélkül társadalmi helyzetére, műveltségére. Ugyanakkor ebben a nyilvánosságban nem racionális érvek csapnak össze, hanem érzelmek, indulatok. Mások megnyeréséhez egy újfajta kompetencia szükséges: annak a szereplőnek van a legtöbb esélye meggyőzni a többieket, legalábbis figyelmet ébreszteni maga iránt, aki képes a személyiségével, egyedi történetével együttérzést, rokonszenvet ébreszteni vagy épp ellenkezőleg: provokálni a nézőket.

A dolgozat első, teoretikus, a tévé és a médiatudomány átalakulás-történetét elemző blokkját a Mónika kibeszélő show szociológiai vizsgálatának ismertetése és az eredmények bemutatása követi. Ebben a részben a szerző közreadja a műsor készítéséről és készítőiről szerzett kutatási tapasztalatait, fontos háttéranyagot nyújtva ezzel magának a kibeszélő show-nak a megértéséhez. Császi dolgozatában több helyen is hangsúlyozza a kultúra demokratizálódását a neo-és hipertelevízióban, amelyhez fontos adalék annak bemutatása, hogy a műsorkészítők milyen szempontok szerint választották ki Mónikát a többtucat jelentkező közül. Figyelemreméltó, hogy a stáb tagjai milyen pontos képpel rendelkeznek a neomédia természetéről, amit Mónika kiválasztása során is következetesen érvényesítettek; olyan fiatal nőt kerestek a műsorvezetői szerepre, aki az átlagot képviseli. Fontos volt. ti. számukra, hogy az új nyilvánosság-mintának megfelelően a beszélgetések vezetője ne álljon fölötte a meghívottaknak és nézőknek; ne legyen szebb, ne legyen intellektuális fölényben, röviden: anti-tévészemélyiség legyen, legalább is a paleomédia mércéje szerint. Az átlagossága garanciát nyújtott arra, hogy ne uralhassa a beszélgetéseket, megteremtve ezzel is az egyenlő esélyt minden résztvevő számára: saját, személyes véleményét képviselhesse, hozzáadhassa a maga történetét a többiekéhez.

A disszertáció talán legnagyobb tudományos hozamú vállalkozása a Mónika show néhány műsorra hatásmechanizmusának kifürkészése. Császi Lajos a médiatudományban egyedülállóan arra vállalkozott, hogy leginkább az esztétikai vizsgálatokhoz hasonlíthatóan az egyes adásokat önálló műnek tekintve elemezze a szerkezetüket, hogy megfejtse, miként képesek a figyelmet lekötteni, szórakoztatni s egyben valamiféle katartikus hatást is kelteni. Az is indokolja magának a szerkezetnek az elemzés középpontjába állítását, hogy a stúdióba behívottak véleményei, reflexiói, történetei önreferenciálisak, sőt önmagukban nem is mindig érdekesek, figyelemfelkeltőek, így a műsorkészítők dolga egymásra vonatkoztatni őket, élve a fokozás és ellenpontosítás technikájával. A komponálással a műsor egészét igyekeznek szórakoztatóvá tenni. (Zárójelben jegyzem meg, ebben is jelentős az eltérés a paleo- és a neotelevízió között. Az előbbiben ugyanis a megszólalások nem önreferenciálisak, azaz az itt megfogalmazott állítások, okfejtések az adott műsoron kívüli kontextusban, leginkább a tudományban nyerik el az igazolásukat, így csupán tematikailag tartoznak össze, dramaturgiailag nincsenek egybeszöve.)

Császi nagy érdeme, hogy fölismerte és meggyőzően bizonyította, hogy az egyes műsorok szerkezeti sajátosságai sokban hasonlítanak a mesék Propp által feltárt struktúrájához, amellyel elérhető a figyelem felkeltése, a feszültségteremtés, a drámai hatás fokozása, majd a föloldás. A mesék szerkezeti elemeinek felfedezése a későmodern média adásaiban igazi telitalálat. A műsorkészítők, hogy izgalmasa, szórakoztatóvá formálják az egyes adásokat, előre kigondolják a lefolyását, fölépítik a szerkezetét, a résztvevők kiválasztásával jó előre gondoskodtak a meglepetésekről, drámai hatásokról. Ugyanakkor – derül ki az elemzésből - tudat alatt valamiképpen a mesék dramaturgiai elemeit használták, illetve az itt megszokott hőstípusok megfelelőit szerepeltetik. Minél jobban sikerül megfelelni ennek az archaikus modellnek, annál átütőbb lehet a műsor, mint ahogy a pánikbetegséget megvitató adás elemzése kapcsán

ez kiderül, amely leginkább magán viseli a mesék strukturális elemeit. A dolgozatban elemzett műsorok közül ez a legfordulatosabb, ebben sikerült a meseszereplők archetípusainak mai megfelelőit a leginkább felvonultatni.

A kibeszélő show összevetése a mesével más szempontból is tanulságos lett volna. Mielőtt belemennék a részletekbe, megjegyzem, hogy az alábbi kritikai megjegyzéseim nem érintik a disszertáció lényegi megállapításait, szándékaim szerint nem csorbítják érdemeit, inkább a problémák továbbgondolásában próbálnak segítséget nyújthatnak. Kétségtelen, nagyon erőteljessé és pontosan célzottá teszi az elemzést a Propp által leírt meseszerkezet megfeleltetése az egyes adásoknak, ugyanakkor le is szűkíti a szerző mozgásterét. Propp, mivel strukturalista megközelítést alkalmaz, értelemszerűen a meseszöveget állítja a középpontba és figyelmen kívül hagyja a mese elmondásának ismétlődő aktusait. Saussure terminusaiban fogalmazva: a nyelvet vizsgálja, és nem vesz tudomást a beszédről. A mese, legalábbis eredeti formájában nem leírt, kész mű, amit a mesélők változatlan formában reprodukálnak. Ahogy a néprajztudomány feltárta, sokkal inkább egyfajta forgatókönyvnek, történet-vázlatnak tekinthető, amelynek aktuális megvalósulása az elbeszélő és a hallgatóság interakcióinak az eredménye. A mesélő a közbeszólások hatására improvizál, kidolgoz egy-egy részletet, másokat viszont elnagyol, esetleg ki is hagy. A Mónika kibeszélő show-ban ugyancsak adás közben született meg a „mű” egy előzetesen elkészített, noha igencsak vázlatos forgatókönyv alapján. Ez a képlékenység adhatta a műsorok életszerűségét, feszültségét, azáltal váltak izgalmasakká, hogy nyílt végűek voltak, sőt, a mesével ellentétben, többféle kimenetelük is lehetett. A műsorkészítők nem tudták előre meghatározni, miként mondják el a meghívottak a saját történetüket, hogyan reagálnak erre a többiek, akik a stúdióban ülnek. (Ha túl jól sikerült a műsor, fölmerült a gyanú, hogy beépített emberekkel dolgozik a stáb.)

Császi kiemeli, hogy a mesék és talkshow-k társadalmi funkciója hasonló: Ez utóbbiak „Olyan szórakoztató formájú morális tanmesék, amelyek – miközben profitot hoznak a gyártóiknak – nélkülözhetetlen szerepet töltenek be az emberek szocializációjában és a kulturális állampolgárság kialakításában.” (219. oldal). Megítélésem szerint a kibeszélő műsor a morális tanmese funkcióját nem csupán azáltal tölti be, hogy a mese szerkezeti elemei szerint komponált, hanem azért is, mert ennek a népi műfajnak a társas mivoltát is újratemti; bevonja a történet alakításába a stúdióban ülőket. Érdekes lett volna ezt a szálát is fölvenni és végiggondolni, annál is inkább, mivel hozzájárulhatott volna a hipermédia műsorainak jobb megértéséhez, ti. ezekben az adásokban már elhalványulni látszik a mesére utaló szerkezet, ugyanakkor felerősödik a mese társas-szociális természete; a „történetek” a szereplők és a nézők interakciói révén bonyolódnak, együttes munkájuk eredménye.

A szerző disszertációjában egy külön blokkot szentel a Mónika kibeszélő show nézettségi adatainak elemzésére. Császi itt is innovatív, kimutatja, hogy a szocio-demográfiai tényezőkkel (életkor, iskolai végzettség, település típus) nem lehet kielégítően megragadni a nézettség problémáit. Az árnyaltabb elemzéshez egy kulturális kategóriát: a nyitottság-zártság mutatókat alkotta meg, amelyek a nyilvánossággal kapcsolatos hagyományos, illetve későmodern igények különbözőségei fejezik ki. A zártság jelentése: a magánélet nyilvános tematizálásának elutasítása, a nyíltságé pedig éppen ellenkezőleg: az intim szféra nyilvános megtárgyalásának helyeslése. Ezeket a mutatókat független változókként kezelte, amelyekkel a szocio-demográfiai tényezőknél jobban leírhatók a nézettség szerkezeti sajátosságai. Az eredmény azért különösen jelentős, mert pontosan mutatja a „posztbourdieui” világunk sajátosságait, azt, hogy a populáris műsorokhoz való viszonyt nem az iskolai végzettség határozza meg, hanem az újfajta nyilvánossággal kapcsolatos elutasító vagy elfogadó attitűd.

A disszertáció szerzője abban a szerencsés helyzetben van, hogy Amerikában (is) élve nem csupán a médiatudomány szemüvegén keresztül látja, láttatja a neo-és hipemédia sajátosságait, hanem közvetlen tapasztalatai is vannak e téren. Disszertációja utolsó részében érdekesítő ismertetés ad a hipertelevízióról, fölillantva néhány, az Egyesült Államokban most futó műsort. Ezek bemutatása révén képet kaphat az olvasó arról, hogy milyen irányban alakul a média. A legfontosabb tanulság, hogy felerősödik az interaktivitás; a nézők közvetlenül részt vesznek egy nyilvános szereplést vállaló (testsúly-, rendrakási-, magánéleti-, önbecsülési-, elhelyezkedési stb.) problémákkal küszködő ember gondjainak a megoldásában. A nyilvánosság kiszélesítése a nézők befonásával hangsúlyosabbá és hatékonyabbá teszi

a populáris kultúrának azt a mindig is meglévő funkcióját, hogy a normákban és értékekben elbizonytalanodó társadalomban, ahol rendre csődöt mondanak az élethelyzetek megoldására korábban alkalmazott receptek, tájékozási pontokat jelöl ki. Ily módon átveszi-kiegészíti, s egyben egyéni sorsokra szabja a vallás és ideológia, mint kulturális rendszerek szerepét.

Császi Lajos szakirodalmi tájékozottsága kiemelkedő, nem csupán szűkebb szakterületét ismeri kimerítő alaposággal, hanem otthonos a rokon tudományok (kulturális antropológia, filozófia, szociológia elmélet) irodalmában is. Disszertációjában változatos módszertani repertoárt használt, a kérdőíves adtafelvételen és az interjúzáson túl nálunk még jószerevel ismeretlen típusú szociológiai vizsgálatot is lefolytatott: tévéműsorok tartalomelemzését, struktúráik rekonstruálását végezte el. A szerző a szakirodalom elméleti megfontolásainak összefoglalásával és kritikai újragondolásával, a többféle forrásból és technikával gyűjtött empirikus adatainak innovatív értelmezésével jelentősen hozzájárult a hazai és a nemzetközi médiatudomány és szociológia fejlődéséhez.

Javaslom a Bizottságnak a mű elfogadását.

Budapest, 2011. július 12.

Kuczi Tibor
MTA doktora